

Czy w obecnym stanie prawnym handlowe spółki osobowe nie powinny stać się osobami prawnymi?

Should commercial partnerships become legal entities under the current state of law?

Не должны ли хозяйственные товарищества стать юридическими лицами при нынешнем состоянии законодательства?

Чи за нинішнього стану законодавства комерційні партнерства не повинні ставати юридичними особами?

JAKUB TURDZA

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

e-mail: jakubturdza@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0009-0114-7171>

Streszczenie: W obowiązującym na terenie Polski systemie prawnym handlowe spółki osobowe są jednostkami organizacyjnymi nieposiadającymi osobowości prawnej, którym jednak ustawodawca przyznał zdolność prawną (tzw. ułomne osoby prawne). Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy obecnie uzasadnione byłoby przekształcenie spółek osobowych w osoby prawne, biorąc pod uwagę argumenty o charakterze normatywnym oraz praktycznym. W pierwszej części przedstawiono genezę i aktualny status „ułomnych osób prawnych” w polskim prawie cywilnym. W dalszej kolejności zarysowano problem na ogólniejszym poziomie, jednocześnie podano w wątpliwość samą zasadność wyróżniania przez ustawodawcę trzeciej kategorii podmiotów prawa prywatnego. Następnie skoncentrowano się na zagadnieniu braku normatywnego uzasadnienia dla nieprzyznawania spółkom osobowym statusu osób prawnych. Odwołano się do różnic między spółkami osobowymi a kapitałowymi, istotnych zmian w prawie podatkowym oraz argumentów o charakterze prawnoporównawczym. Ostatecznie starano się uzasadnić, że – mimo istnienia argumentów o charakterze normatywnym sugerującym możliwość przyznania spółkom osobowym przymiotu osobowości prawnej – pragmatyzm oraz wzgląd na stabilność i bezpieczeństwo obrotu przemawiają za pozostawieniem obecnie funkcjonującego *status quo*.

Słowa kluczowe: handlowe spółki osobowe, ułomne osoby prawne, osoby prawne, osobowość prawna, zdolność prawna, podatek dochodowy od osób prawnych

Summary: In Poland's legal system, commercial partnerships are organisational units without legal personality. However, the legislator has granted them some legal capacity (so-called legal entities with limited legal capacity). This article considers normative and practical arguments to determine whether it would be reasonable to convert partnerships into legal entities. The first part outlines the origins and current status of “legal entities with limited legal capacity” in Polish civil law. The problem is then outlined more generally, while the very legitimacy of the legislator's singling out of a third category of private legal entities is questioned. It then focuses on the lack of normative justification for not granting partnerships the status of legal entities. The differences between partnerships and companies and significant changes in tax law and comparative law arguments were addressed. In the end, it sought to justify that – despite normative arguments suggesting the possibility of granting partnerships the attribute of legal personality – pragmatism and considerations of stability and security of trade argue in favour of preserving the *status quo*.

Key words: commercial partnerships, legal entities with limited legal capacity, legal entities, legal personality, legal capacity, corporate income tax

Резюме: В правовой системе, действующей в Польше, хозяйственные товарищества являются организационными единицами без статуса юридического лица, которые, однако, наделены законодателем правоспособностью (так называемые «неполноценные юридические лица»). Цель статьи – ответить на вопрос, оправдано ли в настоящее время преобразование хозяйственных товариществ в юридические лица, принимая во внимание аргументы нормативного и практического характера. В первой части описывается происхождение и текущий статус «неполноценного юридического лица» в польском гражданском праве. Затем излагается проблема на более общем уровне, а также ставится под сомнение сама правомерность выделения законодателем третьей категории субъектов частного права. Далее в центре внимания оказывается вопрос об отсутствии нормативного обоснования для отказа в предоставлении хозяйственным товариществам статуса юридических лиц. При этом упоминаются различия между хозяйственными товариществами и хозяйственными обществами, существенные изменения в налоговом законодательстве, а также аргументы сравнительно-правового характера. В итоге была предпринята попытка обосновать, что, несмотря на наличие нормативных аргументов, указывающих на возможность наделения хозяйственных товариществ статусом юридического лица, прагматизм, а также соображения по обеспечению стабильности и безопасности торгового оборота свидетельствуют в пользу сохранения существующего *status quo*.

Ключевые слова: хозяйственные товарищества, «неполноценные юридические лица», статус юридического лица, правосубъектность, правоспособность, налог на прибыль (юридических лиц)

Анотація: У правовій системі, що діє в Польщі, особові торгівельні товариства є організаційними одиницями без статусу юридичної особи, яким, усе ж таки, законодавець надав правоздатність (так звані «недієздатні юридичні особи»). Метою статті є відповідь на питання, чи на даний момент було б виправданим перетворення товариств на юридичні особи, враховуючи аргументи нормативного та практичного характеру. У першій частині окреслено походження та сучасний статус «недієздатних юридичних осіб» у польському цивільному праві. Потім проблема окреслюється на більш загальному рівні, ставлячи під сумнів саму легітимність виокремлення законодавцем третьої категорії суб'єктів приватного права. Далі у центрі уваги опинилися питання відсутності нормативного обґрунтування ненадання товариствам статусу юридичної особи. Автор посилався на відмінності між особовими товариствами та командитними товариствами, суттєві зміни в податковому законодавстві та аргументи порівняльно-правового характеру. Зрештою, була зроблена спроба обґрунтувати, що, незважаючи на існування нормативних аргументів, які свідчать про можливість надання товариствам статусу юридичної особи, прагматизм, а також міркування стабільності та безпеки торгівлі свідчать на користь збереження поточного статус-кво.

Ключові слова: особові торгівельні товариства, недієздатні юридичні особи, правосуб'єктність, дієздатність, податок на прибуток підприємств

Wprowadzenie

Celem artykułu jest udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy osobowe spółki handlowe stanowiące jednostki organizacyjne niebędące osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną (określane również jako „ułamne osoby prawne”)¹, powinny zostać przekształcone w osoby prawne wyposażone w osobowość prawną.

¹ Pomimo pewnych różnic terminologicznych pomiędzy obydwojema pojęciami, o których będzie mowa poniżej, będę używał obu terminów zamiennie z uwagi na większą syntetyczność drugiego z nich.

Pod rządami Kodeksu handlowego z 1934 r.² spółka jawna oraz spółka komandytowa nie były osobami prawnymi³. W uzasadnieniu rządowego projektu ustawy – Kodeks spółek handlowych z 1999 r., mającego zastąpić Kodeks handlowy, jako argumenty przeciwko uznaniu spółek osobowych za osoby prawne wskazano przede wszystkim na: tradycję polskiego prawa cywilnego, co do zasady brak wyłączenia odpowiedzialności wspólników spółek osobowych za długi spółki, co do zasady brak istnienia organów w spółkach osobowych oraz konieczność gruntownej reformy prawa podatkowego w zakresie opodatkowania osób prawnych podatkiem dochodowym⁴. Wydaje się, że część wskazanych argumentów od początku nie była trafna⁵ lub z biegiem czasu ulegała stopniowej dezaktualizacji.

Ponadto trzeba rozważyć, czy nowelizacja Kodeksu spółek handlowych⁶, której celem byłoby ujednolicenie statusu wszystkich spółek handlowych poprzez uznanie spółek osobowych za osoby prawne, jest w chwili obecnej potrzebna oraz czy przyniosłaby więcej skutków pozytywnych niż negatywnych.

1. Geneza i aktualny status „ułamnych osób prawnych” w polskim prawie cywilnym

Od wielu lat przedstawiciele doktryny oraz judykatury starają się odpowiedzieć na pytanie, czy obok kategorii osób fizycznych oraz osób prawnych występuje trzecia grupa podmiotów, a jeżeli tak, to jaki jest ich charakter prawny⁷. W dwudziestolecie

² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 czerwca 1934 r. – Kodeks handlowy, Dz. U. z 1934 r. Nr 57, poz. 502 (dalej: K.h.).

³ Zob. J. Namitkiewicz, *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1934, s. 148–153, 238–240; M. Allerhand, *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935, s. 152–155, 161; S. Sołtysiński, w: S. Sołtysiński, A. Szajkowski, J. Szwaja, *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1994, s. 493–494; J. Szwaja, w: tamże, s. 721–722.

⁴ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy – Kodeks spółek handlowych przyjętego przez Komisję Kodyfikacyjną Prawa Cywilnego 27 stycznia 1999 r., druk nr 1687, Sejm III kadencji, s. 25–26 (dalej: Uzasadnienie rządowego projektu ustawy).

⁵ Zob. J. Frąckowiak, R. Potrzebszcz, *Czy nadanie osobowości prawnej handlowym spółkom osobowym wymaga zasadniczej reformy prawa podatkowego?*, Przegląd Prawa Handlowego 2000, nr 1, s. 1–7.

⁶ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, Dz. U. z 2022 r. poz. 1467 z późn. zm. (dalej: K.s.h.).

⁷ Zob. A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1967, s. 165–169; Z. Radwański, *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979, s. 152–154; P. Moskwa, „Ułamne osoby prawne” – czy koniec zadawnionego sporu?, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2002, nr 11, s. 19–23; W.J. Katner, *Podwójna czy potrójna podmiotowość w prawie cywilnym?*, w: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiełło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005,

międzywojennym komentatorzy Kodeksu handlowego wskazywali, że spółka jawna i spółka komandytowa nie są osobami prawnymi, ponieważ – w przeciwieństwie do spółek kapitałowych – ustawa nie nadaje im tego przymiotu⁸. Pomimo tego zauważono również, że „spółka jawna, aczkolwiek nie uznana za osobę prawną, jest jednak traktowana w wielu sytuacjach prawnych tak, jak gdyby za taką uznana została”⁹. W połowie XX w. Aleksander Wolter wskazywał na występowanie w obrocie cywilnoprawnym jednostek organizacyjnych posiadających pewne cechy osób prawnych, które to jednostki nie zostały zakwalifikowane normatywnie do kategorii osób prawnych¹⁰. Omawiane jednostki organizacyjne zostały przez niego określone mianem „ułamnych osób prawnych”¹¹.

Powyższa koncepcja opierała się na metodzie typologicznej, która przypisywała osobom prawnym pewien wachlarz cech dla nich charakterystycznych, tworząc w ten sposób wzorzec typowy, z którym następnie porównywano inną jednostkę organizacyjną niewyposażoną w osobowość prawną¹². Według części autorów analizujących ten problem na gruncie przepisów Kodeksu cywilnego¹³ było to rozumowanie niezgodne z zastosowaną w art. 33 K.c. metodą normatywną (formalną) przypisywania danym podmiotom osobowości prawnej¹⁴. Zgodnie z tą regulacją to konkretny przepis ustawy wyposaża jednostkę organizacyjną w osobowość prawną, a więc także w zdolność prawną. W tym ujęciu zdolność prawna była traktowana jako cecha konstytutywna, wyróżniająca osoby fizyczne i prawne, oraz jako właściwość niepodzielna, która nie może przysługiwać tylko częściowo¹⁵.

s. 1019–1031 wraz z przywołaną tam literaturą; uchwała SN (7) z dnia 10 stycznia 1990 r., III CZP 97/98, OSNC 1990, poz. 74; uchwała pełnego składu Izby Cywilnej SN z dnia 14 grudnia 1990 r., III CZP 62/90, OSNC 1991, poz. 36; uchwała SN (7) z dnia 26 stycznia 1996 r., II CZP 111/96, OSNC 1996, poz. 63.

⁸ Zob. J. Namitkiewicz, *Kodeks handlowy...*, s. 148–153, 238–240; M. Allerhand, *Kodeks handlowy...*, s. 152–155, 161.

⁹ Zob. J. Namitkiewicz, *Kodeks handlowy...*, s. 153.

¹⁰ Zob. A. Wolter, *Glosa do orzeczenia SN z dnia 21 marca 1964 r. sygn. akt I CR 697/62*, OSP 1965, nr 5, poz. 97; A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys...*, s. 165–169.

¹¹ Zob. A. Wolter, *Prawo cywilne. Zarys...*, s. 165.

¹² Zob. Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1997, s. 173–178; B. Kozłowska-Chyłła, *Jurystyczna koncepcja podmiotowości spółki partnerskiej a status prawny jej zarządu*, Forum Prawnicze 2015, nr 2, s. 14.

¹³ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, Dz. U. z 2023 r. poz. 1610 z późn. zm. (dalej: K.c.).

¹⁴ Zob. S. Grzybowski, *Kilka uwag o rzekomych podmiotach stosunków cywilnoprawnych*, Studia Cywilistyczne 1976, t. 27, s. 4–5; Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 176; P. Moskwa, *„Ułamne osoby prawne”...*, s. 21.

¹⁵ Zob. Z. Radwański, *Prawo cywilne...*, s. 176.

Nowelizacją z 2003 r.¹⁶ dodano do Kodeksu cywilnego nowy art. 33¹, który wprowadził do polskiego prawa cywilnego pojęcie „jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, którym ustawa przyznaje zdolność prawną”. Tym samym w obrocie prawnym pojawiła się trzecia kategoria podmiotów stosunków cywilnoprawnych, w wyniku czego pogląd dotyczący dychotomicznego podziału na osoby fizyczne i osoby prawne stał się nieaktualny¹⁷.

2. Zasadność wyróżniania jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi obok osób prawnych

Dokonując zmian w Kodeksie cywilnym, których celem było wprowadzenie do porządku prawnego nowej kategorii podmiotów, ustawodawca posłużył się metodą normatywną (formalną), podobną do zastosowanej w art. 33 K.c., regulującym status osób prawnych. W przeciwieństwie do art. 33 K.c., który traktuje osobowość prawną jako cechę konstytutywną osób prawnych, art. 33¹ K.c. wskazuje na pojęcie zdolności prawnej, która musi być przyznana przez ustawę. Wynika z tego dość oczywiste twierdzenie, że do tej kategorii nie mogą zostać zakwalifikowane podmioty, którym ustawa zdolności prawnej wprost nie przyznaje, a więc takie, które w poprzednim stanie prawnym mogły być, zgodnie z metodą typologiczną, przyporządkowane do tzw. ułomnych osób prawnych¹⁸. To z kolei uzasadnia twierdzenie, że w obecnym stanie prawnym termin „ułomna osoba prawna” nie jest w pełni poprawny dogmatycznie¹⁹, aczkolwiek ma swoje zalety praktyczne, ponieważ w dalszym ciągu jest używany w doktrynie z racji bardziej syntetycznej formy w porównaniu ze zwrotem użytym w art. 33¹ K.c.

Trzeba zauważyć, że każda osoba prawna jest wyposażona w zdolność prawną. Różnica pomiędzy osobami prawnymi a jednostkami organizacyjnymi niebędącymi osobami prawnymi polega wyłącznie na tym, że osoby prawne są „dodatkowo”

¹⁶ Ustawa z dnia 14 lutego 2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks cywilny oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2003 r. Nr 49, poz. 408.

¹⁷ Zob. Z. Radwański, *Podmioty prawa cywilnego w świetle zmian kodeksu cywilnego przeprowadzonych ustawą z dnia 14 lutego 2003 r.*, Przegląd Sądowy 2003, nr 7–8, s. 3–23; M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012, s. 1027 i literatura tam powołana.

¹⁸ Zob. B. Kozłowska-Chyła, *Jurydyczna koncepcja...*, s. 16.

¹⁹ Zob. Z. Radwański, *Podmioty prawa cywilnego...*, s. 12; J. Frąckowiak, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 1. *Komentarz do art. 1–150*, red. A. Kidyba, Warszawa 2017, s. 165–166.

wyposażone w osobowość prawną²⁰. W obecnym stanie prawnym dywagacje na temat istoty, charakteru lub cech konstytutywnych osobowości prawnej są o tyle bezcelowe, że ustawodawca, zgodnie z przyjętym modelem normatywnym służącym regulacji statusu osób prawnych, wprost w przepisach poszczególnych ustaw przesądza o tym, czy dany podmiot jest wyposażony w osobowość prawną. W związku z tym, dla oceny czy konkretna jednostka jest osobą prawną, rozumienie pojęcia osobowości prawnej jest irrelewantne. W kontekście osób prawnych oraz jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi powinno się przyjmować, że osobowość prawna jest następstwem zdolności prawnej oraz że zdolność prawna zawsze prowadzi do osobowości prawnej²¹. Z tego względu, odrywanie lub wręcz przeciwstawianie sobie pojęcia osobowości prawnej i zdolności prawnej, jak czyni to polski ustawodawca, wydaje się nieuzasadnione oraz niepotrzebne.

Należy jednak zaznaczyć, że znacząca część przedstawicieli doktryny prawa cywilnego uważa, że istnieje wyraźna potrzeba utrzymania tej kategorii osób m.in. ze względu na zalety dla obrotu gospodarczego²². Autorzy ci zdają się nie dostrzegać faktu, że w obecnym stanie prawnym *de facto* nie ma znaczenia, czy dany podmiot zostanie zakwalifikowany do grona ułomnych osób prawnych, czy też osób prawnych, ponieważ nie istnieją jakościowe, istotne dla obrotu prawnego cechy, różniące od siebie te podmioty, z których wynikałyby odmienne skutki prawne. Jedynym wyjątkiem może być kwestia odpowiedzialności za zobowiązania ułomnej osoby prawnej ukształtowana na mocy art. 33¹ § 2 K.c., jednak nie ma ona praktycznego znaczenia z racji obowiązujących regulacji szczególnych²³.

Argumentem za pozostawieniem w prawie handlowym kategorii ułomnych osób prawnych może być uregulowanie spółki kapitałowej w organizacji będącej formą pośrednią pomiędzy właściwą formą ustrojową spółki kapitałowej²⁴. Z racji uprzednio występujących na tym polu sporów prawnych o charakterze teoretycznym

²⁰ Zob. M. Romanowski, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B. *Prawo spółek osobowych*, red. M. Romanowski, Warszawa 2023, s. 169.

²¹ Zob. A. Stelmachowski, *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998, s. 155, 162; M. Romanowski, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B, s. 170–171.

²² Zob. A. Kappes, *Uwagi o reformie prawa spółek*, Palestra 1998, nr 9–10, s. 8–12; A. Kappes, *Ułomne osoby prawne w projekcie kodeksu cywilnego z 2009 r.*, Przegląd Prawa Handlowego 2010, nr 12, s. 34–36; J. Frąckowiak, A. Górski, I. Gromska-Szuster, *Osoby w projekcie kodeksu cywilnego*, Przegląd Sądowy 2010, nr 3, s. 19.

²³ Por. w szczególności art. 40 ust. 1–1c ustawy z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach, Dz. U. z 2020 r. poz. 2261 z późn. zm. (dalej: ustawa o stowarzyszeniach); art. 17 ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, Dz. U. z 2021 r. poz. 1048 z późn. zm. (dalej: ustawa o własności lokali) i art. 13 K.s.h., które to przepisy stanowią *lex specialis* względem art. 33¹ § 2 K.c.

²⁴ Zob. A. Szajkowski, M. Tarska, w: S. Sołtyśński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych*, t. 1. *Komentarz do artykułów 1–150*, Warszawa 2012, s. 214–217.

i praktycznym, rozwiązanie polegające na przyznaniu podmiotowości prawnej spółkom kapitałowym w organizacji należy uznać za korzystne i uzasadnione²⁵. Uważam jednak, że możliwa byłaby regulacja prawna, w której już sama spółka kapitałowa w organizacji stawałaby się osobą prawną, a po wpisie do Krajowego Rejestru Sądowego stawałaby się właściwą spółką kapitałową, wstępującą jednocześnie w prawa i obowiązki spółki w organizacji.

Za utrzymaniem trzeciej kategorii podmiotów stosunków prawnych może również przemawiać szczególny status wspólnot mieszkaniowych²⁶, wobec których wysuwane są twierdzenia, że ich zdolność prawna jest ograniczona tylko do praw i obowiązków dotyczących zarządzania nieruchomością wspólną²⁷. Takie stanowisko mogłoby stanowić asumpt do zmiany przepisów celem doprowadzenia do powstania realnych, jakościowych różnic pomiędzy osobami prawnymi a innymi jednostkami organizacyjnymi wyposażonymi w ograniczoną zdolność prawną.

Przeciwko likwidacji trzeciej kategorii podmiotów prawa prywatnego przemawiają także argumenty natury legislacyjnej. Wprowadzenie do porządku prawnego kategorii ułomnych osób prawnych spowodowało nowelizację wielu aktów prawnych. Powrót do dychotomicznego podziału na osoby fizyczne i prawne pociągałby za sobą konieczność wprowadzenia zmian legislacyjnych w obrębie całego systemu prawnego o charakterze zarówno merytorycznym²⁸, jak i czysto technicznym²⁹. W tym miejscu należy jedynie zasygnalizować problem prawidłowego wykorzystania przez ustawodawcę art. 33¹ § 1 K.c., zadając pytanie, czy skoro wprowadzono wspomniany przepis, to potrzebne i zgodne z prawidłową techniką legislacyjną było dodawanie w kolejnych aktach prawnych oddzielnych jednostek redakcyjnych dotyczących ułomnych osób prawnych?³⁰

²⁵ Tamże.

²⁶ Zob. art. 6 i art. 17 ustawy o własności lokali.

²⁷ Zob. A. Sikorska-Lewandowska, *Zakres zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej*, Przegląd Sądowy 2019, nr 6, s. 47–62 wraz z literaturą tam powołaną; uchwała SN (7) z dnia 21 grudnia 2007 r., III CZP 65/07, OSNC 2008, nr 7–8, poz. 69.

²⁸ Zob. m.in. art. 2 ustawy z dnia 15 stycznia 2015 r. o obligacjach, Dz. U. z 2022 r. poz. 2244 z późn. zm.

²⁹ Zob. m.in. art. 1 ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych, Dz. U. z 2022 r. poz. 2587 z późn. zm.

³⁰ Zob. m.in. art. 64 § 1¹ K.p.c. i art. 49 § 2 pkt 2 K.p.k.

3. Rzekoma konieczność reformy prawa podatkowego

Pomimo istniejących wątpliwości wokół samej zasadności wyróżniania jednostek organizacyjnych niebędących osobami prawnymi, należy rozważyć także inne argumenty przemawiające za przyznaniem handlowym spółkom osobowym statusu osób prawnych.

Autorzy projektu Kodeksu spółek handlowych twierdzili, że przyznanie spółkom osobowym osobowości prawnej wiązać się będzie z koniecznością przeprowadzenia gruntownej reformy prawa podatkowego w zakresie podatku dochodowego od osób prawnych celem wyeliminowania powstałych wówczas skutków podwójnego opodatkowania podatkiem dochodowym od osób prawnych i osób fizycznych³¹. Można przyjąć, że to twierdzenie nie było dostatecznie uzasadnione.

Przed wprowadzeniem przepisów K.s.h. w doktrynie i orzecznictwie istniały liczne spory w zakresie ustalenia zasad opodatkowania wspólników spółek osobowych³². Szczególnie problematyczne było określenie reguł opodatkowania dochodów wspólnika wynikających z udziału w spółce, względem których stosowano przepisy ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. W rezultacie stosowano tzw. dwufazowe ustalanie dochodu wspólników podlegającego opodatkowaniu, które polegało na przyjmowaniu fikcji, domniemania traktowania spółki jako podatnika³³. Dlatego potrzeba reformy prawa podatkowego w omawianym zakresie istniała już przed nowelizacją polskiego prawa spółek.

Przyznanie spółkom osobowym statusu osób prawnych z jednoczesnym zamiarem utrzymania zasady jednokrotnego opodatkowania dochodów wspólników nie wymagało gruntownej reformy ustaw podatkowych, a jedynie wprowadzenia do nich zmian o charakterze przede wszystkim redakcyjnym³⁴. Odpowiednie zmiany legislacyjne doprowadziłyby do zachowania dotychczasowej konstrukcji opodatkowania spółek osobowych, które pozostałyby wyłączone z zakresu przedmiotowego stosowania ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych.

W tym miejscu należy zasygnalizować problematykę tzw. zasady autonomii prawa podatkowego. Polega ona na kreowaniu autonomicznych pojęć prawnych, nieznanych w odrębnych gałęziach prawa³⁵, lub nadawaniu odmiennego znaczenia

³¹ Zob. Uzasadnienie rządowego projektu ustawy, s. 25–26.

³² Zob. J. Frąckowiak, R. Potrzebszcz, *Czy nadanie osobowości prawnej...*, s. 3–5.

³³ Tamże, s. 4.

³⁴ Tamże, s. 5.

³⁵ Przykładem instrumentu prawnego stosowanego wyłącznie na potrzeby podatku dochodowego od osób prawnych jest podatkowa grupa kapitałowa.

pojęciom już utrwalonym³⁶. W odniesieniu do podatku dochodowego od osób prawnych ustawodawca rozciąga zakres opodatkowania na podmioty niebędące osobami prawnymi (np. spółki kapitałowe w organizacji) lub stosuje zwolnienia podmiotowe względem konkretnych osób prawnych³⁷. Działania te są (a przynajmniej powinny być) podyktowane przede wszystkim potrzebą odpowiedniego, proporcjonalnego i efektywnego nakładania ciężarów podatkowych na uczestników obrotu prawnego. Widać więc, że regulacja zakresu stosowania ustawy podatkowej jest często zupełnie niezależna od statusu, jaki dany podmiot posiada na gruncie prawa cywilnego.

Z dniem 1 stycznia 2014 r. spółki komandytowo-akcyjne³⁸, a z dniem 1 stycznia 2021 r. także spółki komandytowe³⁹ stały się podatnikami podatku dochodowego od osób prawnych. Dodatkowo pod pewnymi warunkami spółki jawne również mogą uzyskać status takiego podatnika⁴⁰. Z tych powodów argument opierający się na założeniu, że spółki osobowe nie mogą stać się osobami prawnymi, ponieważ powinny pozostać transparentne podatkowo, stał się nieaktualny.

4. Brak powiązania między zasadami odpowiedzialności wspólników za zobowiązania spółki a formą jednostki organizacyjnej

W literaturze podnoszono, że jedną z podstawowych cech konstrukcyjnych, różniącą osoby prawne od innych jednostek niewyposażonych w osobowość prawną, jest wyłączna odpowiedzialność osoby prawnej za swoje zobowiązania⁴¹. Zasada taka nie jest wprost wyrażona w przepisach prawnych, mogłaby być tylko wyinterpretowana z treści poszczególnych regulacji. W zakresie zasad odpowiedzialności obowiązujących w spółkach kapitałowych dotyczy to przede wszystkim art. 154 § 4, art. 300¹ § 4 oraz art. 300 § 5 K.s.h., wyłączających odpowiedzialność wspólników/

³⁶ Zob. M. Koszowski, *Autonomia prawa podatkowego – argumenty za i przeciw*, Przegląd Prawa Publicznego 2013, nr 11, s. 42–56 i literatura tam powołana.

³⁷ Zob. art. 6 ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych.

³⁸ Zob. art. 1 ustawy z dnia 8 listopada 2013 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych oraz ustawy o podatku tonażowym, Dz. U. z 2013 r. poz. 1387.

³⁹ Zob. art. 2 ustawy z dnia 28 listopada 2020 r. o zmianie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych, ustawy o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2020 r. poz. 2123.

⁴⁰ Zob. art. 1 ust. 3 pkt 1 i 1a ustawy o podatku dochodowym od osób prawnych.

⁴¹ Zob. J. Frąckowiak, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 1161; M. Romanowski, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B, s. 169–170.

akcjonariuszy za zobowiązania tych spółek. Zdaniem autorów projektu Kodeksu spółek handlowych przywołana zasada stanowiła jedną z przeszkód dla przyznania handlowym spółkom osobowym statusu osób prawnych. Jest to jednak argument nietrafiony z kilku powodów.

Po pierwsze, zasady odpowiedzialności za zobowiązania danej jednostki organizacyjnej są kwestią niezależną od jej formy prawnej. Prawdą jest, że znaczna część osób prawnych, w tym zwłaszcza spółki kapitałowe, jest co do zasady odpowiedzialna za zobowiązania swoim własnym majątkiem. Odpowiedzialność za własne zobowiązania nie jest jednak cechą konstytutywną osoby prawnej, o czym świadczy omówiona wcześniej normatywna metoda regulacji pozycji osób prawnych. Ustawodawca ma pełną swobodę odmiennego uregulowania w przepisach szczególnych problematyki odpowiedzialności za zobowiązania konkretnej jednostki organizacyjnej. Nie ma więc przeszkód natury normatywnej, aby handlowe spółki osobowe stały się osobami prawnymi, w których reżim odpowiedzialności za zobowiązania pozostaje bez zmian w obowiązującym dotychczas kształcie.

Po drugie, należy wskazać, że w spółkach osobowych również istnieją mechanizmy ograniczające lub w pełni wyłączające odpowiedzialność wspólników za zobowiązania spółki, które w ten sposób upodabniają spółki osobowe do „typowych” osób prawnych. Mechanizmy, o których mowa, dotyczą: generalnej zasady subsydiarnej odpowiedzialności wspólników za zobowiązania spółki (art. 31 K.s.h.), przewidzianej w spółce partnerskiej ograniczonej odpowiedzialności wspólnika za tzw. „błąd w sztuce” (art. 95 K.s.h.), konstrukcji sumy komandytowej (art. 111 K.s.h.) oraz całkowitego wyłączenia osobistej odpowiedzialności akcjonariusza w spółce komandytowo-akcyjnej (art. 135 K.s.h.). Występowanie w porządku prawnym ww. instrumentów zaciera różnice w kwestii odpowiedzialności za zobowiązania pomiędzy spółkami kapitałowymi a osobowymi.

Po trzecie, zgodnie z treścią art. 299 i 300¹³² K.s.h., członkowie zarządu odpowiednio spółki z ograniczoną odpowiedzialnością i prostej spółki akcyjnej mogą ponosić odpowiedzialność za zobowiązania spółki, jeżeli egzekucja przeciwko niej okaże się bezskuteczna. Z racji szerokiego zastosowania w praktyce orzeczniczej konstrukcji przewidzianej w art. 299 K.s.h., zasada wyłącznej odpowiedzialności osoby prawnej za swoje zobowiązania doznaje sporego wyjątku⁴².

⁴² Zob. Studia i Analizy Sądu Najwyższego, Przegląd Orzecznictwa za rok 2021, s. 116–117; za rok 2020, s. 181–185; za rok 2019, s. 139–144; za rok 2015, s. 153–155. A. Klein, *Ewolucja instytucji osobowości prawnej*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. E. Łętowska, Wrocław 1983, s. 122; K. Osajda, *Charakter prawny odpowiedzialności członków zarządu spółki z o.o. za jej zobowiązania i jego konsekwencje w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Glosa – Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach 2009, nr 1, s. 5–18.

5. Kwestia braku istnienia organów w spółkach osobowych

Kolejnym z podnoszonych argumentów przeciwko przyznaniu handlowym spółkom osobowym statusu osób prawnych jest co do zasady brak istnienia organów w tychże spółkach. Należy zakwestionować ten argument z kilku powodów.

Po pierwsze, w spółkach osobowych również występują organy. Dotyczy to przede wszystkim spółki komandytowo-akcyjnej, w odniesieniu do której ustawa przewiduje obligatoryjne występowanie walnego zgromadzenia (art. 145–146 K.s.h.) oraz obligatoryjne lub fakultatywne występowanie rady nadzorczej (art. 142 § 1 K.s.h.). Dodatkowo, w zakresie nieuregulowanym w dziale IV K.s.h. dotyczącym spółki komandytowo-akcyjnej, w sprawach odnoszących się do walnego zgromadzenia i rady nadzorczej tej spółki stosuje się odpowiednio przepisy o spółce akcyjnej, co wskazuje na jednoznaczne podobieństwo pomiędzy wskazanymi organami spółki komandytowo-akcyjnej a organami spółek kapitałowych⁴³. Z kolei w regulacji kodeksowej spółki partnerskiej w art. 97 K.s.h. przewidziano możliwość umownego utworzenia i powołania zarządu mającego kompetencje do prowadzenia spraw i reprezentowania spółki.

Pomimo pewnych wątpliwości co do charakteru prawnego zarządu spółki partnerskiej, tzn. czy jest on organem *sensu stricto*⁴⁴, nie ulega wątpliwości, że samo występowanie organów nie jest domeną wyłącznie osób prawnych, w tym przypadku spółek kapitałowych. Jeżeli ustawodawca w przepisach wprost przewidział powoływanie organów u podmiotów, którym jednocześnie nie przyznał osobowości prawnej, to znaczy, że kwestia obecności lub braku organów w danej jednostce organizacyjnej nie jest rozstrzygająca dla zakwalifikowania jej do danej kategorii podmiotów prawa prywatnego.

Po drugie, zgodnie z art. 38 K.c. osoba prawna działa przez swoje organy w sposób przewidziany w ustawie i w opartym na niej statucie. Przepis ten daje normatywną podstawę dla funkcjonowania teorii organów⁴⁵. Przywołana wcześniej nowelizacja Kodeksu cywilnego z 2003 r. wprowadziła art. 33¹ § 1 K.c. stwierdzający, że do ułomnych osób prawnych stosuje się odpowiednio przepisy o osobach prawnych. Daje to podstawy do twierdzenia, że teoria organów powinna również znaleźć odpowiednie

⁴³ Zob. M. Bieniak, *Praktyczne aspekty funkcjonowania spółki komandytowo-akcyjnej*, Przegląd Prawa Handlowego 2009, nr 2, s. 16.

⁴⁴ Zob. B. Kozłowska-Chyła, *Jurydyczna koncepcja...*, s. 20–22 wraz z literaturą tam powołaną.

⁴⁵ Zob. M. Pazdan, *Niektóre konsekwencje teorii organów osoby prawnej*, Katowice 1969, s. 201–208; A. Klein, *Ewolucja instytucji...*, s. 73–78; tenże, *Charakter prawny organów osób prawnych*, w: *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, red. J. Błęszyński, J. Rajski, Warszawa 1985, s. 121–123; M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 1029–1030.

zastosowanie do spółek osobowych⁴⁶. W ten sposób działania wspólników uprawnionych do reprezentacji, postrzeganych wcześniej jako przedstawiciele ustawowi spółki⁴⁷, mogłyby być traktowane podobnie jak działania uprawnionych organów, tzn. bezpośrednio przypisywać spółkom osobowym skutki działań osób reprezentujących⁴⁸. Wynika to również stąd, że pomiędzy wspólnikiem handlowej spółki osobowej reprezentującym tę spółkę a członkiem zarządu spółki kapitałowej nie występują różnice, które uniemożliwiałyby odpowiednie stosowanie teorii organów⁴⁹.

W związku z powyższym nasuwa się pytanie, czy przyznanie spółkom osobowym osobowości prawnej pozwalałoby na uznanie lub czy też wymagałoby uznania, że wspólnik reprezentujący taką spółkę jest jej organem? Wydaje się, że możliwe są dwie odpowiedzi na tak postawione pytanie.

Pierwsza odpowiedź zakłada, że nie są wymagane zmiany legislacyjne i opiera się tylko na zabiegach interpretacyjnych. Skoro już teraz, jak wyżej wskazano, w doktrynie postuluje się odpowiednie stosowanie teorii organów do spółek osobowych niebędących osobami prawnymi, to tym bardziej można by stosować do nich tę teorię po przyznaniu spółkom osobowym osobowości prawnej. W ten sposób wspólnik reprezentujący spółkę osobową w dalszym ciągu nie stawałby się organem *sensu stricto*, ponieważ ustawa nie określa go mianem organu spółki, a jednocześnie stosowałaby się do niego teoria organów i skutki z niej wynikające.

Druga odpowiedź opiera się na założeniu, że należałoby wprowadzić drobne zmiany legislacyjne celem usunięcia wątpliwości interpretacyjnych. Zmiany te miałyby prowadzić albo do uznania wprost wspólników uprawnionych do reprezentacji spółek osobowych za organy tychże spółek, albo do stworzenia dodatkowego przepisu, który pozwalałby na odpowiednie stosowanie art. 38 K.c. do struktur, podmiotów nieokreślonych wprost jako organy. Pierwszą propozycję można ocenić jako sztuczną oraz wątpliwą z racji samego rozumienia pojęcia organu osoby prawnej, którego cechą konstytutywną wydaje się istnienie w oderwaniu od tworzących go osób⁵⁰. Druga

⁴⁶ Zob. M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 1031; S. Sołtysiński, w: S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych...*, s. 451; A. Zbiegień-Turzańska, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B, s. 101–102.

⁴⁷ Zob. L. Moskwa, *Status komplementariusza jako reprezentanta spółki komandytowej*, Przegląd Prawa Handlowego 1995, nr 5, s. 6–9; S. Sołtysiński, w: S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, *Kodeks spółek handlowych...*, s. 450–451.

⁴⁸ Zob. M. Pazdan, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 1031; A. Zbiegień-Turzańska, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B, s. 101–102.

⁴⁹ Zob. A. Zbiegień-Turzańska, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B, s. 102–103.

⁵⁰ Zob. M. Pazdan, *Niektóre konsekwencje teorii organów...*, s. 207; A. Opalski, *Pojęcie organu osoby prawnej*, Państwo i Prawo 2009, z. 1, s. 20; odmiennie J. Frąckowiak, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1, s. 1144–1145.

z propozycji zakłada tylko doprecyzowanie obowiązujących przepisów, ponieważ w głównej mierze opiera się na założeniu omówionym powyżej, dotyczącym możliwości odpowiedniego stosowania teorii organów do osób reprezentujących spółki osobowe. Istnieje jednak ryzyko niewłaściwego sformułowania nowego przepisu, co może doprowadzić do powstania kolejnych problemów interpretacyjnych. W związku z tym odpowiedź pierwsza, wyrażona w akapicie poprzednim, jest najrozsądniejsza.

Na marginesie należy dodać, że wspólnota mieszkaniowa⁵¹, spółka kapitałowa w organizacji⁵² oraz stowarzyszenie zwykłe⁵³ – wszystkie będące ułomnymi osobami prawnymi – posiadają lub mogą posiadać zarząd, czyli organ uprawniony do ich reprezentacji. Stanowi to kolejny dowód tego, iż nie tylko osoby prawne działają przez swoje organy.

6. Uwagi prawno-porównawcze

Analiza prawno-porównawcza prowadzi do wniosku, że status spółek osobowych w systemach prawnych państw europejskich nie jest jednolity.

W prawie francuskim wszystkie spółki handlowe, a więc także spółki osobowe, tj. *société en nom collectif* (odpowiedniczka polskiej spółki jawnej) i *société en commandite simple* (odpowiedniczka polskiej spółki komandytowej), nabywają osobowość prawną z chwilą ich rejestracji w odpowiednim rejestrze handlowym⁵⁴.

W Hiszpanii również każda spółka handlowa, czyli także każda spółka osobowa, do których należą *Sociedad Colectiva* (odpowiedniczka polskiej spółki jawnej) i *Sociedad Comanditaria* (odpowiedniczka polskiej spółki komandytowej), posiada osobowość prawną⁵⁵.

W Niemczech spółki osobowe, w przeciwieństwie do spółek kapitałowych, nie są wyposażone w osobowość prawną (*Rechtspersönlichkeit*). Na uwagę zasługuje jednak fakt, że niemiecka spółka komandytowo-akcyjna (*Kommanditgesellschaft auf Aktien*) jest osobą prawną⁵⁶.

Angielska regulacja prawa spółek wyraźnie różni się od prawa kontynentalnego. Co do zasady angielskie spółki osobowe (*partnerships, limited partnerships*) nie

⁵¹ Zob. art. 21 ust. 1 ustawy o własności lokali.

⁵² Zob. np. art. 161 § 2 K.s.h.

⁵³ Zob. art. 40 ust. 2–3 ustawy o stowarzyszeniach.

⁵⁴ Zob. Article L210-6 Code de Commerce.

⁵⁵ Zob. Artículo 116 Código de Comercio.

⁵⁶ Zob. § 278 Aktiengesetz.

posiadają osobowości prawnej⁵⁷. Należy natomiast zaznaczyć, że podstawowa forma angielskiej spółki osobowej, regulowana obecnie przez Partnership Act z 1890 r., bardziej przypomina polską spółkę cywilną niż spółkę jawną⁵⁸. W prawie angielskim istnieje również specyficzna, posiadająca cechy zarówno spółek osobowych, jak i kapitałowych⁵⁹, odmiana spółki, jaką jest *limited liability partnership*, która jest także wyposażona w osobowość prawną⁶⁰.

Zakończenie

Podsumowując, trzeba stwierdzić, że w obecnym stanie prawnym brak jest istotnych argumentów o charakterze normatywnym, które uzasadniałyby pozbawienie handlowych spółek osobowych osobowości prawnej. Niemniej zmiany legislacyjne w tym zakresie na pewno nie są ani pilne, ani niezbędne. Wynika to z aktualnego uregulowania pozycji ułomnych osób prawnych, które, co wyżej starałem się wykazać, nie różnią się znacząco od osób prawnych. Same spółki osobowe prawidłowo funkcjonują w obrocie nie z powodu odmowy przyznania im statusu osób prawnych i uregulowania ich pozycji w sposób szczególny, lecz właśnie pomimo tego – z racji swojego podobieństwa do osób prawnych. W związku z tym za pozostawieniem obowiązującego *status quo* w obrębie regulacji spółek osobowych przemawiają przede wszystkim pragmatyzm oraz wzgląd na stabilność systemu prawnego.

Z ewentualną nowelizacją przepisów Kodeksu spółek handlowych, mającą na celu ujednolicenie statusu prawnego wszystkich spółek handlowych, powinna być związana szersza dyskusja dotycząca samej zasadności wyróżniania trzeciej kategorii podmiotów cywilnoprawnych. Konstrukcja ułomnych osób prawnych może być przydatna w obrocie, lecz tylko gdy będzie w jakościowy sposób różnić się od kategorii osób prawnych. Dobrym tego przykładem jest omówiona wyżej koncepcja ograniczonej zdolności prawnej wspólnot mieszkaniowych.

⁵⁷ A. Burrows, *English Private Law. Third Edition*, Oxford 2013, s. 150; M. Blackett-Ord, S. Heren, *Partnership Law: The Modern Law of Firms, Limited Partnerships and LLPs*, London 2020, s. 2.

⁵⁸ A. Burrows, *English...*, s. 164–165.

⁵⁹ M. Blackett-Ord, S. Heren, *Partnership...*, s. 694.

⁶⁰ A. Burrows, *English...*, s. 150.

Bibliografia

- Allerhand M., *Kodeks handlowy. Komentarz*, Lwów 1935.
- Bieniak M., *Praktyczne aspekty funkcjonowania spółki komandytowo-akcyjnej*, Przegląd Prawa Handlowego 2009, nr 2.
- Blackett-Ord M., Heren S., *Partnership Law: The Modern Law of Firms, Limited Partnerships and LLPs*, London 2020.
- Burrows A., *English Private Law. Third Edition*, Oxford 2013.
- Frąckowiak J., Górski A., Gromska-Szuster I., *Osoby w projekcie kodeksu cywilnego*, Przegląd Sądowy 2010, nr 3.
- Frąckowiak J., Potrzeszcz R., *Czy nadanie osobowości prawnej handlowym spółkom osobowym wymaga zasadniczej reformy prawa podatkowego?*, Przegląd Prawa Handlowego 2000, nr 1.
- Frąckowiak J., w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 1. *Komentarz do art. 1–150*, red. A. Kidyba, Warszawa 2017.
- Frąckowiak J., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012.
- Grzybowski S., *Kilka uwag o rzekomych podmiotach stosunków cywilnoprawnych*, Studia Cywilistyczne 1976, t. 27.
- Kappes A., *Ułomne osoby prawne w projekcie kodeksu cywilnego z 2009 r.*, Przegląd Prawa Handlowego 2010, nr 12.
- Kappes A., *Uwagi o reformie prawa spółek*, Palestra 1998, nr 9–10.
- Katner W.J., *Podwójna czy potrójna podmiotowość w prawie cywilnym?*, w: *Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa Profesora Maksymiliana Pazdana*, red. L. Ogiegło, W. Popiołek, M. Szpunar, Kraków 2005.
- Klein A., *Charakter prawny organów osób prawnych*, w: *Rozprawy z prawa cywilnego. Księga pamiątkowa ku czci Witolda Czachórskiego*, red. J. Błęszyński, J. Rajski, Warszawa 1985.
- Klein A., *Ewolucja instytucji osobowości prawnej*, w: *Tendencje rozwoju prawa cywilnego*, red. E. Łętowska, Wrocław 1983.
- Koszowski M., *Autonomia prawa podatkowego – argumenty za i przeciw*, Przegląd Prawa Publicznego 2013, nr 11.
- Kozłowska-Chyła B., *Jurydyczna koncepcja podmiotowości spółki partnerskiej a status prawny jej zarządu*, Forum Prawnicze 2015, nr 2.
- Moskwa L., *Status komplementariusza jako reprezentanta spółki komandytowej*, Przegląd Prawa Handlowego 1995, nr 5.
- Moskwa P., *„Ułomne osoby prawne” – czy koniec zadawnionego sporu?*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2002, nr 11.
- Namitkiewicz J., *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1934.
- Opalski A., *Pojęcie organu osoby prawnej*, Państwo i Prawo 2009, z. 1.
- Osajda K., *Charakter prawny odpowiedzialności członków zarządu spółki z o.o. za jej zobowiązania i jego konsekwencje w najnowszym orzecznictwie Sądu Najwyższego*, Glosa – Prawo Gospodarcze w Orzeczeniach i Komentarzach 2009, nr 1.
- Pazdan M., *Niektóre konsekwencje teorii organów osoby prawnej*, Katowice 1969.
- Pazdan M., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2012.

- Radwański Z., *Podmioty prawa cywilnego w świetle zmian kodeksu cywilnego przeprowadzonych ustawą z dnia 14 lutego 2003 r.*, Przegląd Sądowy 2003, nr 7–8.
- Radwański Z., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 1997.
- Radwański Z., *Zarys części ogólnej prawa cywilnego*, Warszawa 1979.
- Romanowski M., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B. *Prawo spółek osobowych*, red. M. Romanowski, Warszawa 2023.
- Sikorska-Lewandowska A., *Zakres zdolności prawnej wspólnoty mieszkaniowej*, Przegląd Sądowy 2019, nr 6.
- Sołtysiński S., Szajkowski A., Szwaja J., *Kodeks handlowy. Komentarz*, t. 1, Warszawa 1994.
- Stelmachowski A., *Zarys teorii prawa cywilnego*, Warszawa 1998.
- Sołtysiński S., Szajkowski A., Szumański A., Szwaja J., *Kodeks spółek handlowych*, t. 1. *Komentarz do artykułów 1–150*, Warszawa 2012.
- Wolter A., *Glosa do orzeczenia SN z dnia 21 marca 1964 r. sygn. akt I CR 697/62*, OSP 1965, nr 5, poz. 97.
- Wolter A., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1967.
- Zbiegień-Turzańska A., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 16B. *Prawo spółek osobowych*, red. M. Romanowski, Warszawa 2023.